

література «серебряного века» как сложная целостность // Русская литература рубежа веков (1890-е – начало 1920-х годов): В 2-х кн. – М.: Наследие, 2000. – Кн. 1. – С. 13-59. 9. Колобаева Л.А. Русский символизм. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 2000. – 296 с. 10. Крекотень В., Наливайко Д. Від давнини до середини XVIII ст. // Українська література в загальнослов'янському і світовому літературному контексті: В 5 т. – К.: Наукова думка, 1987. – Т. 1. – С. 29-80. 11. Літературно-науковий вісник. – 1901. – Т. 15. – С. 1; Кн. 9. – С. 14. 12. Мелетинский Е.М. Историческая поэтика новеллы. – М.: Наука, 1990. – 275 с. 12. Мережковский Д.С. О причинах упадка и новых течениях современной русской литературы // Мережковский Д.С. Эстетика и критика: В 2-х т. – М.: Искусство: Фолио, 1994. – Т. 1. – С. 137-225. 13. Мовчан Р. Український модернізм 1920-х: портрет в історичному інтер'єрі: Монографія. – К.: ВД «Стилос», 2008. – 544 с. 14. Моклиця М. Основи літературознавства: Посібник для студ. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2002. – 192 с. 15. Музичка А. Натуралістичний імпресіонізм М. Коцюбинського // Коцюбинський: Зб. ст. / За ред. О. Дорошкевича. – Х., К., 1931. – Т. 1. – С. 78-114. 16. Наєнко М.К. Художня література України. Від міфів до модерної реальності / Михайло Кузьмович Наєнко. – К.: Видавничий центр «Просвіта», 2008. – 1064 с. 17. Наливайко Д. Про співвідношення «декадансу», «модернізму», «авангардизму» / Д. Наливайко // Слово і час. – 1997. - № 11-12. – С. 44-48. 18. Панченко В. Творчість Володимира Винниченка 1902-1920 рр. та художні течії початку ХХ ст. // Слово і час. – 2000. – № 7. – С. 9-16. 19. Русская литература рубежа веков (1890-е – начало 1920-х годов): В 2-х кн. – М.: Наследие, 2000. – Кн. 1. – 960 с. 20. Русско-европейские литературные связи. – М., 1966. 21. Силантьева В.И. Художественное мышление переходного времени (литература и живопись): А.П. Чехов, И. Левитан, В. Серов, К. Коровин. – Одесса: Астропринт, 2000. – 352 с. 22. Ткачук М. Концепт натуралізму і художні шукання в «Бориславських оповіданнях» І. Франка. – Тернопіль, 1997. – 65 с. 23. Франко І. З останніх десятиліть ХІХ віку // Франко І. Зібрання творів: У 50 т. – К., 1984. – Т. 41. 24. Шубин Э.А. О национальном своеобразии русского рассказа // Русский советский рассказ. Очерки истории жанра / Под ред. проф. В.А. Ковалева. – Л.: Наука, 1970. – С. 5-43.

Тетяна Шестопалова,
к. філол. наук, докторант

КОНСТРУКТ ІСТОРІЇ ЛІТЕРАТУРИ В НАУКОВО-КРИТИЧНІЙ ДУМЦІ Ю.ЛАВРІНЕНКА

У статті з'ясовано основні етапи діяльності Ю. Лавріненка в аспекті його професійного інтересу до історії вітчизняної літератури як важливої царини розбудови національної науки в еміграції. Зокрема, авторка виділяє редакторську практику цього діяча, працю над антологією «Розстріляне відродження» та підготовку до створення синтетичної праці з історії української культури та літератури.

Ключові слова: персональний архів, історія літератури, необароко.

В статье определены основные этапы деятельности Ю. Лавриненко в аспекте его профессионального интереса к истории отечественной литературы как важной отрасли развития национальной науки в эмиграции. В частности, автор выделяет редакторскую практику этого деятеля, работу над антологией «Расстрелянное возрождение» и подготовку к созданию синтетического труда по истории украинской культуры и литературы.

Ключевые слова: персональный архив, история литературы, необарокко.

In the article the basic stages of activity of J. lawrynenko are certain in the aspect of his professional interest to history of native literature as important part of development of national science in emigration. In particular, an author selects editorial practice of this figure, prosecution of

anthology the «Shot up revival» and preparation to creation of synthetic creative work on history of the Ukrainian culture and literature.

Key words: personal archive, history of literary, neobaroque.

Предметні галузі історії та літератури в доробку Ю.Лавріненка належить до числа тих, що з життєвим віком усе більше визначали дослідницькі пріоритети цього автора й утримували в собі космос його думки. Вивчаючи документи його персонального архіву, ми прийшли до висновку, що в зрілій критичній свідомості цього мислителя вони становили собою певну концептуальну єдність, одним із конструктів якої є історія літератури. З'ясуємо найважливіші, на нашу думку, етапи його формування.

До першого слід віднести працю Ю.Лавріненка в якості редактора «Української літературної газети» (1955 – 1958 pp.). Історія літератури, стан її вивчення в еміграції та в Радянському Союзі становили один із необхідних аспектів концепції газети, що постійно перебував під пильною увагою редактора на американському континенті. Щодо розуміння поняття «література», то Ю.Лавріненко в листі до О.Оглобина зрештучував його так: «УЛГ» є «літературна газета» в англосакському сенсі – тобто, розглядає літературу не тільки художню й літ[ературно]-критичну, а й з гуманітарних наук, насамперед також історичну і історіософську» [7].

Так, уже в першому числі «УЛГ» Ю.Лавріненко помістив дві рецензії на радянські видання «Історія України. Т. 1» (К., 1953) та «Історія української літератури. Т. 1» (К., 1954) під промовистою назвою «Історія без історії», порушивши проблему радянської фальсифікації української традиції історичного знання в бік повного узалежнення української культури від російської, що – найстрашніше – призводило до примітивізації та занепаду вітчизняного наукового мислення, не лише історичного та історико-літературного. «В Росії так примітивно історії літератури не пишуть [...] Це не історія літератури, а книжка для готентотів», – підсумовує, слідом за Д.Чижевським, рецензент свій короткий оцінюючий виступ на шпальтах «УЛГ». Ширшу критику Ю.Лавріненком «нового зигзагу політики Москви супроти історіографії України» зустрічаємо в числі 5 газети в статті «Від «абсолютного зла» до «абсолютного добра» і назад».

Аби протидіяти радянському дикунству в історичній царині українознавства, редактор газети шукає в еміграційних колах матеріали, які б утримували й зміцнювали набуту українськими гуманітаріями ХІХ – перших десятиліть ХХ ст. традицію історичного мислення; веде переговори з авторами, щоб добитися максимально повного осягнення порушених ними питань історії літератури. У листі до В.Дорошенка від 28.6.57 Ю.Лавріненко писав: «[...] Ваша стаття «Іван Франко про історію української літератури» ладна, я постараюсь її передрукувати і послати Вам на виправлення, час на це є, бо вона не встигла до липневої УЛГ [...] Шкода, що Ви ні слова не сказали (хоч згадали) про Франків «Нарис історії української літератури», Львів, 1910 р.» [5].

Від перших чисел «УЛГ» у ній друкується праця В.Петрова «Українська інтелігенція – жертва большевицького терору», зокрема, її перша частина, присвячена трагічній долі письменників. Збережена білоруським літературознавцем А.Адамовичем, вона давала безцінний матеріал для

написання історії української літератури перших десятиліть минулого століття. Далі регулярно з'являються інформативні замітки про написання «Енциклопедії українознавства» (редактор В.Кубійович), що також містила необхідний фактаж для осмислення української історико-літературної діакронії без купюр. Редактор підтримує матеріали, що інформують читачів про історико-літературні дослідження еміграційних учених. Так, у числі 1 за 1956 р. з'являється інформація про статтю С.Гординського «Про Стріху, мадемуазель Зо́зе і Зелену Кобилу» (журнал «Київ», 1955, ч.5), а також стаття Ю.Шере́ха «Диптих про книжки з подвійним дном», друга частина якої присвячена шевченкознавчій розвідці П.Зайцева (Нью-Йорк – Париж – Мюнхен, 1955). У ч.2 за цей рік поміщено наукознавчий нарис О.Шульгина «Закони в науці і в історії, літературі та лінгвістиці», де було прописано настанову необхідної рівноваги між суб'єктивним, індивідуально-вольовим началом у гуманітарних науках та «проблемами епох», наблизитися до яких в акті думки прагне конкретна наукова свідомість.

Перелік емпіричних та теоретичних матеріалів на сторінках «УЛГ», що вкупі формують відповідну інтелектуальну атмосферу для літературознавчого (зокрема, історико-літературного) знання, можна подовжувати. Однак важливий у нашому випадку висновок напрашується й впливає зі сказаного. Ю.Лаврі́ненко-редактор літературно-мистецького видання був свідомий важливості творення історії української літератури як одного з аспектів гуманістики, повноцінний розвиток якої відповідає модерному етапу буття нації.

Як факт включення власної думки в процес плекання історико-літературної компетентності українців можна розцінювати антологію «Розстріляне Відродження» (Париж, 1959). Робота над нею позначила другий етап історико-літературної діяльності Ю.Лаврі́ненка. Епістолярій та особисті нотатки свідчать, що історія літератури постала тут у якості міждисциплінарної наукової матриці гуманітарного знання, що утримує в собі імпульси для розвитку інших галузей мислення. Зокрема, свою антологію Ю.Лаврі́ненко коментує як таку, що «уконституювала окремих розділ історії української літератури, створеної в боротьбі і під ударами фізичного терору. Сама назва її має щось од архетипу загальноєвропейської свідомості про смерть і воскресіння Христа, але поглибленого до вбивства самого воскресіння» [4, 4; 10]. Схоже, про покладений до книги універсальний дослідницький потенціал, що зумовлює широкий діапазон гуманітарних розмірковувань, веде мову й І.Костецький: «...книга нарешті ставить українську проблему не в народницькому пляні (романтичний і «грушевський» плян, перший щабель) і не в державницькому (другий, вищий щабель, – «липінський»), а у світовому чи то метафізичному. [...] воно, на мою думку, в тому, що українську проблему намацано як частину світової, частину слов'янської одночасно, ну, і якщо завгодно, – як частину «російської» проблеми» [6].

М.Шлемкевич у рецензії на антологію відзначав, що вона разом із викликом історичній науці «дати співмірний твір критичного роз'яснення і реабілітації української революції й державности 1917 – 1920 рр., занадто часто й завзято знеславлюваних ворогом і нами самими», порушила складні естетичні,

психологічні, філософські проблеми [3, 14-15]. Тим самим книжка про Розстріляне відродження імплікувала в собі тенденцію критичної свідомості на рівні концептів сугерувати простори кількох наукових площин. Антологія поєднала літературно-мистецький, історичний, політичний, біографічний матеріал під знаменником тягlosti мистецької традиції, що відбиває характерні риси буття нації, яка її (традицію) уособлює.

Яким чином Ю.Лавріненко, зріла інтелектуальна діяльність якого на пряму пов'язана з політикою (про що частково буде сказано далі), прагнув дотримуватися певної «чистоти» історико-літературного способу мислення, не змішуючи його з політикою та, з іншого боку, не вдаючись до вченого пуризму?

Розмірковуючи про стан вивчення української літератури в історичному аспекті, Ю.Лавріненко визначав не вигідну позицію, в якій опиняється історія української літератури з огляду на її незмінну громадську заангажованість: «[...] Мене драгувало те, що історія української літератури 19 ст[оліття] перетворилася на 90 % в історію укр[аїнської] громадської й політ[ичної] думки на настроїв. Хотілось розмежовувати, уточнити межу між двома ділянками нашої культури» [8].

В інтерв'ю з нагоди 75-літнього ювілею критика журнал «Нові Дні» також поставив питання про небезпеку змішування українським літературознавством предметів одразу двох дисциплін – історії української літератури та історії України, провокативно поцікавившись, чи не помічав Ю.Лавріненко такої хиби у своїх працях. Відповідь звучала: «Так! Ця хиба в мене безумовно була. Це типова хиба для нації, яка не спромоглася на власну політичну силу й незалежність. Пригадується, як навіть великі українські люди, Леся Українка та Іван Франко гірко скаржились, що українська громадсько-політична боротьба обкрадає їм час на реалізацію їхніх великих літературних талантів. А останньо сугерується в УРСР невірна думка, нібито Україна 19-го і початку 20-го століття зовсім не мала політичної історії і змагань. Коли ж історики 20-х років довели фактами, що така політична боротьба й історія була, то НКВД знищило їх самих і їхні історичні праці. Щоб протиставитись політичному дефетизмові і щоб самому позбутись підміни політики літературою і навпаки, я порядком винятку написав п'ять розвідок із чисто політичної історії України [...]» [4, 5].

До згаданих в інтерв'ю політологічних праць Ю.Лавріненка належать розвідки «Українська Соціал-демократія (Група УСД) і її лідер Леся Українка» (журнал «Сучасність», 1971), «До еволюції світогляду і політичної думки Івана Франка» («Збірник УЛГ (Української літературної газети)», 1956), анотована бібліографія досліджень з 1917 по 1953 рр. на тему «Український комунізм і політика Советської Росії супроти України» (видання Східноєвропейського фонду, 1953), «Рух Вільної Спілки» (журнал «Український Історик», 1976), «Історичне тло і попередники РУП» («Науковий Збірник УВАН», 1977). Створення цих праць зумовило свідомий вихід Ю.Лавріненка в царину літературознавства, оскільки віднайдені й доведені ним факти політичної історії переконали його, «що ця політична історія не потребує літературних латок» [Там само] й дає моральне право повернутися до літературознавства, яке він уважав своєю професією та покликанням.

Так, окрім «Розстріляного відродження», в історико-літературному ключі постали праці про П.Тичину, як-от «На шляхах синтези клярнетизму» («Сучасність», 1977), «Павло Тичина і його поема «Сковорода» на тлі епохи» («Сучасність», 1980), шевченкознавчі студії, серед яких «Шевченків Рубікон» («Українські вісті», 1948), англomовна – «Шевченко та його «Кобзар» в інтелектуальній та політичній історії століття» (Мутон, 1962). Водночас до сприйняття в форматі історико-літературного знання надаються критичні есе, поміщені в першій та другій частинах його збірки «Зруб і парости» («Сучасність», 1971).

Ці тексти витворювали нарративну історію української літератури, специфіка якої полягала в висновуванні ланцюга літературних подій, що уособлював певну концептуальну організацію. На думку Д.Перкінса, «цей тип нарративу особливо потужний в організації і пов'язуванні подій між собою. Причина полягає в тому, що цей різновид нарративу виявляє взаємозв'язки подій як логічні зв'язки ідей» [1, 43]. Представлена таким – концептуальним – способом, література Просвітництва втілює ідею Розуму, наскрізну для відповідної культурно-історичної доби, а Романтизм як літературно-мистецька парадигма засновується на ідеях Уяви, Почуттів, Персональної Долі. Історія української літератури утримується критичною свідомістю Ю.Лавріненка як втілення ідеї необароко. Спираючись на це поняття, він створив профіль літературної дійсності, що сприймалася в якості чітко ограненої сутності. «Необароковцями» найближчого йому за духом контрапунктного моменту історії української літератури 20-х – початку 30-х рр. ХХ ст. він назвав М.Хвильового, П.Тичину, М.Куліша, Л. Курбаса, М.Бажана.

У листі до Л.Винара Ю.Лавріненко коментує власний інтерес до феномену необароко: «В літературі мене цікавило укр.[аїнське] літерат. [урне] необарокко (через виключні життєві труднощі необарокко осталося у мене в купі нотаток, начерків, чернеток). Одсіюючи від літератури факти політики, я зацікавився їх групуванням та тенденціями, їх сортуванням. І побачив, що категорія Українського Відродження є домінантною і в літературі і в політиці нашій. Більшість повоєнних еміграційних років пробував вияснити собі феномен Українського Відродження, яке й стало до деякої міри якщо не фаховим, то робочим профілем» [8]. У межах цього профілю Ю.Лавріненко вивчає історико-літературне значення М.Хвильового: «Чар Хвильового – культура і волюнтаризм. Це поєднання є властиве лише для дуже творчих епох» [12]. Із «необароко» пов'язує й успіхи письменників, не згодних з соцреалізмом. «Сучасні дисиденти на Україні думають і творять на вищому Непровінціональному рівні, що його здобули ще хвильовісти, вітаїсти, необароковці 20-30-х років. Значить, не дарма боролись вони за український «Олімп» і європеїзацію, мистецьки-культурну суверенність нашу» [9], – писав Ю.Лавріненко О.Зінкевич 15.5.1972 р.

Теоретично підбудованим такий підхід до оприявнення цілісної картини розвитку вітчизняного письменства стає з тезою Д.Перкінса: «Логічна організація концепцій подає наступність періодів не тільки історично, а й робить її зрозумілою, такою, яку можна пояснити» [1, 43].

Зрештою, третій напрямок його діяльності як історика літератури втілювався в задумі створити цілісне концептуальне дослідження відповідного формату. На жаль, нам не вдалося за архівними даними точно визначити, ідею якого саме дослідження виношував Ю.Лавріненко після того, як створив антологію «Розстріляне відродження», однак із великою долею вірогідності можна твердити, що він мав намір написати історію української літератури (у вузлових моментах розширену до історії української гуманітарної думки) для англійськомовних читачів. Прецедентів такої праці іноземною мовою в українському літературознавстві набереться небагато. І.Франко (польською та німецькою мовами), Д.Чижевський (німецькою), Ю.Луцький (англійською) викладали фрагменти української історико-літературної питальності іншомовним читачам.

Ю.Лавріненко гіпотетично мав намір представити діахронію українського письменства, наблизивши її до розуміння іноземного читача шляхом застосування мисленневих конструктів, що довели свою ефективність у попередніх працях. Лист І.Костецького частково проливає світло на це питання. Саме з нього ми довідуємося, що автор «Розстріляного відродження» виношує ідею синтетичної літературознавчої праці, базованої на традиції модерної української думки. Наведемо кілька промовистих уривків зі згаданого листа: «[...] Щоб концепцію «Азійського ренесансу» (альфи та омеги твоєї майбутньої книги, безумовно) зробити реально вхопною для отупілого західнього мозку, варт мабуть її «пародійно» – тобто, за Чижевським: підсилено за допомогою обернення, – підбудувати тезою, яка останніми роками не дає мені спокою. Мова про типи «варварства»: аттіліянське та теодоріхіянське [...].

Узявши таку підбудову, дуже наочну й зрозумілу в західньому світі [...] Героями, на мій погляд, варт робити не Хмельницького й козаків, а тих, кого старий Куліш називав «культурниками»: Сковороду, Франциска Скорину. Туптала, навіть мандрівника початку XVIII ст. Барського, який виходив Єгипет і т.д., ну – і, мабуть, Мелетія Смотрицького. Ясна річ: також Костомарова, Драгоманова, Грушевського й Липинського. Окремий міт треба витворити з Потебні та Юркевича.

З твоїх передмов і з генеральної статті [ідеться про силуети в антології та есе «Література вітаїзму» - Т.Ш.], зокрема з концепції двох гоголівських братів можна взяти до книги дуже багато, – самозрозуміло, допасувавши вже до інакшої композиції [...]» [6].

Концептуалізацію праці як приведення її до єдиного інтелектуально-образного знаменника мало здійснити поняття «необарокко». На думку Ю.Лавріненка (та й не лише його¹), воно виражало засадничі ознаки української традиції буття, на яких і ґрунтується цілісне уявлення про предмет. «Це спеціальне ритмічне бачення, спеціальне думання й рухання, – продовжує І.Костецький. – Слабкість? Ну, звичайно ж. Красне слівце, наївна таємна дипломатія у стилі барокко з цидулками, захованими у перснях, і маркізами, перебраними на покоївок, відогравали для Мазепи вирішну роль. А Петро тим

¹ Фахово успішним та містким у плані вираження характеру українського письменства в його історичній діахронії вважали термін «необарокко» В.Барка [одержаний Л-ком 17.11.59 лист] та І.Костецький [цитований лист].

часом перевишколив своїх обезбороджених вояків на пруський марш. «Реаліст» переміг «бароковця», точнісінько так само, як реаліст Ленін переміг мрійника Винниченка. Ну, а сила? Та звичайно ж! Сила постійно відкритого серця, сила постійного чуйного вуха, сила вміти вірити й надіятися там, де для цього немає жадних реалістичних підстав. Сила, інакше кажучи, яка потенційно все-одно переважає реалізм.

Це єдина лінія від «Слова о полку Ігореві» аж до Хвильового, Яновського й Довженка. Про «Поему про море» ми вже з тобою домовилися раніше. Тож з Богом! [...] ще раз: десять разів благословляю [...]» [6].

На підставі сказаного ми вважаємо, що літературна свідомість Ю.Лавріненка (себто його свідомо філологічна, літературознавча позиція) тяжіла до незвичної на той час і ще сьогодні недостатньо застосовуваної в практиці історико-літературної думки синтези, яку сьогодні пов'язують із когнітивним способом здобування знання про літературу. Взаємодіяти з різними науковими площинами, зокрема, й тими, що за звичкою кваліфікуємо як більш «точні», для Ю.Лавріненка було органічним. «Синтеза, синтеза і ще раз синтеза! [...] Науковий і художній акт [...] Джерело, мотор їх один, але [нерозб.слово. – Т.Ш.] матеріал і ритм праці інший» [11], - так занотував собі Ю.Лавріненко ще в початковий період літературознавчої діяльності.

Таким чином, «відкритість на життя», плекана й культивована філологічною думкою Ю.Лавріненка на противагу «замкненому універсуму» окремої наукової царини, дає право вивчати не тільки цей конструкт, а й інші конструкти та концепти його теоретичної свідомості у різних культурних практиках. Цей підхід спрямовує дослідників не стільки до «наукових і фундаменталістських претензій», скільки до «примноження цікавих способів інтерпретації літератури, збагачуючи тим самим її розуміння дедалі новішими сферами» [2, 461].

1. Перкінс Д. Чи можлива історія літератури? / Перекл. з англ. А.Іщенко. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2005. – 152 с. 2. Теорія літератури в Польщі. Антологія текстів. Друга половина ХХ – початок ХХІ ст./ Упоряд. Б.Бакули. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – 531 с. 3. Шлемкевич М. Книга вивозу // Листи до приятелів. – 1959. – грудень. – Ч. 12. – С. 14-15. 4. Юрій Лавріненко – дещо про його писання (Автобіографічне інтерв'ю до 75-ліття з дня народження // Нові дні. – 1981. – січень. – Ч. 1 (371). – С. 3-6. – С. 5. 5. Jurij Lawrynenko Papers. – Series I: Correspondence. – Subseries 1: Correspondence with Individuals. – Box 2, folder 3-4 // Rare Book & Manuscript Library of Columbia University Library. 6. Jurij Lawrynenko Papers. – Series I: Correspondence. – Subseries 1: Correspondence with Individuals. – Box 4, folder 17 // Там само. 7. Jurij Lawrynenko Papers. – Series I: Correspondence. – Subseries 1: Correspondence with Individuals. – Box 7, folder 4 // Там само. 8. Jurij Lawrynenko Papers. – Series I: Correspondence. – Subseries 1: Correspondence with Individuals. – Box 10, folder 12 // Там само. 9. Jurij Lawrynenko Papers. – Series I: Correspondence. – Subseries 1: Correspondence with Individuals. – Box 11, folder 2 // Там само. 10. Jurij Lawrynenko Papers. – Series I: Correspondence. – Subseries 1: Correspondence with Individuals. – Box 13, folder 7 // Там само. 11. Jurij Lawrynenko Papers. – Series I: Correspondence. – Subseries 1: Correspondence with Individuals. – Box 30, folder 2 // Там само. 12. Jurij Lawrynenko Papers. – Series I: Correspondence. – Subseries 1: Correspondence with Individuals. – Box 35, folder 1 // Там само.